

Per-Olav Broback Rasch (red.), *Norsk vitenskap i støpeskjeen: Gerhard Schønings vitenskapelige aktivitet i Norge under opplysningstida* (Oslo: Universitetsforlaget, 2024). 243 s.

Per Pippin Aspaas, UiT Norges arktiske universitet

Gerhard Schønning hadde en bemerkelsesverdig karriere. Han var født i Lofoten i 1722, utdannet i Trondheim og København, rektor ved katedralskolen i Trondheim 1751–1765 og en av medstifterne for Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab (1760–, kongelig epitet fra 1767), professor i retorikk og historie ved riddersakademiet i Sorø (1765–1773), kulturforskningsreisende i Norge med kongelig stipend (1773–1775) og til sist Geheimearkivar, det vil si riksarkivar for det dansk-norske riket, fra 1775 og fram til han døde i København i 1780. I hele sitt voksne liv samlet han kilder. Han skrev og tegnet, dokumenterte, systematiserte og syntetiserte. Han kunne mange språk og var vel bevandret i opplysningstidas tankestrømninger, men skrev stort sett ut fra en norsk eller nordeuropeisk optikk. Det var det nordliges historie han ville utforske. Fra Schønings hånd har vi innvandringsteorier basert på tolkninger av skrifter fra den gresk-romersk antikken og fra norrøn middelalder, vi har transkripsjoner av middelalderkilder som minner om det langt senere prosjektet *Diplomatarium Norvegicum*, vi har en arkeologisk-arkitektonisk studie av «nasjonalhelligdommen» Nidarosdomen, vi har en påkostet utgave av *Heimskringla* på norrønt, dansk og latin, vi har detaljerte tegninger av mynter, økser, bautasteiner og herregårder, vi har håndtegnede og trykte kart og vi har en avhandling om nordlysfenomenets historie – for bare å nevne noe.

Per-Olav Broback Rasch, historiker ved Universitetsbiblioteket i Trondheim, har gjort en stor innsats med å få digitalisert Schønings tegninger og gjengi et utvalg av dem i høy oppløsning mot slutten av denne boka, som heldigvis foreligger med åpen tilgang (Open Access), i tråd med 1700-tallets idealer om bredest mulig spredning av kunnskap. Kunnskap om Schønning fortjener virkelig å spres, og denne antologien vil være til nytte for så vel lokalhistorikere (Lofoten, Trond-

<https://doi.org/10.7557/8147>

Copyright: © 2025 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

heim, Trøndelag) som vitenskapshistorikere (historiefagets, arkeologifagets, kulturhistoriens, edisjonsfilologiens historie) og sosialhistorikere (utdanningssystem, familienettverk, institusjonsbygging).

Historiker Ida Bull leverer en innsiktsfull artikkel om Schønings oppvekst og formative år fram til han selv trådte fram som leder for den høyeste utdanningsinstitusjonen i rikets nordligste by. Som ung ble han raskt tatt under vingene hos daværende rektor Benjamin Dass, en grå eminense som trakk i trådene og fremmet andres karriere når han lystet. Dass sørget for stipend til den ikke veldig velstående Schønning, fikk ham innskrevet ved universitetet i København og fulgte ham opp med råd og støtte livet ut. Rolv Nøtvik Jakobsen, forfatter av standardverket om Johann Ernst Gunnerus, biskopen i Trondheim 1758–1773, sammenfatter i sin artikkel Schønings samarbeid med biskopen og drøfter hans betydning for dannelsen av det som ble det første lærde selskapet på norsk jord. Øystein Ekroll, som tidligere har laget en nyutgave av Schønings verk om Nidarosdomen, bidrar her med en bredt anlagt drøfting, dels av katedralskolens plassering og betydning i bybildet på Schønings tid, dels av hans kirkebyggforskning i en faghistorisk sammenheng. Jakob Maliks og Stein Johansen kombinerer sine fagbakgrunner som historiker og biolog til et forfriskende blikk på Schønings teorier om klimaendringer og menneskets påvirkning på klima og miljø. Her trer opplysningsmennesket fram og betegnelsen «tidlig-moderne» får sin berettigelse. Selv om ikke alt er gangbart i dag, var hovedsaken den samme som i vårt moderne liv – vi var og er avhengige av klimaet for at primærnæringene skal kunne sørge for mat på bordet, ellers varer det ikke lenge før sult og nød banker på alles dører.

Redaktør Rasch har selv skrevet tre av kapitlene i boka. Han har sammenstilt en liste over Schønings arbeider, trykte og utrykte, og han gir en oversikt over forskningsreisen i Norge 1773–1775 som er forbilledlig rikt illustrert. Ut over å presentere og systematisere, leverer Rasch i to andre kapitler dypdykk i henholdsvis Schønings forskning om Lofoten (Querinis skipbrudd, Moskenes-strømmen, det katolske kirkesystemet, med mer) og hans innsats som historiker, kildesamler og arkivar generelt. Noe av dette repeterer, noe utdyper temaer som allerede er berørt i andre kapitler i boka. Men alt i alt er dette et velredigert verk, lekkert produsert og presentert for både gamle og nye lesere.

Antologien springer ut av en konferanse avholdt i anledning trehundreårsdagen for Schønings fødsel. Forfatterne er alle norske, og de er opptatt av Schønings lokale og nasjonale betydning. Deres optikk er ikke den «helstaten» Schønning var ideologisk forpliktet til å fremme, de konsentrerer seg om den norske riksdelen alene. Denne avgrensningen er selvsagt legitim, all forskning og et hvert bokprosjekt må avgrensnes. Også «metodisk nasjonalisme» har sine styrker. Samtidig risikerer denne tilnærmingen å bli noe reduksjonistisk. Hvis boka skulle ha sluttet

med et *Suggestions for further research*, ser denne anmelderen for seg tre mulige retninger.

For det første er Schønings forhold til det samiske og til utdanningsinstisjonen *Seminarium Lapponicum*, hvor språkforskeren og (proto-)etnografen Knud Leem var virksom i nøyaktig samme periode som Schøning var rektor, ikke nevnt med ett ord i antologien. De to var åpenbart ikke nære venner, og Leem ble aldri innvalgt i vitenskapsselskapet. Hva slags holdninger hadde egentlig nordlendingen Schøning til samene og deres plass i riksfellesskapet? Det er et spørsmål som venter på å bli stilt.

For det andre befinner Schønings gjennomslag utenfor rikets grenser seg utenfor avgrensingene til denne antologien. Man vet at han ble anmeldt i ledende internasjonale tidsskrifter, og utdrag av hans verk ble oversatt til tysk og innlemmet i den særdeles nyskapende og toneangivende *Allgemeine Nordische Geschichte* av Göttingen-professoren August Ludwig Schlözer (1771). Rent metodisk var Schøning imidlertid en klassisk historiker og arkeolog, som – i motsetning til for eksempel Schlözer i Tyskland, Johan Ihre i Sverige og Henrik Garbriel Porthan i den svenske riksdelen Finland – aldri tok i bruk komparativ lingvistikk som metode i sin forskning. Fikk det noen betydning for hans gjennomslag?

For det tredje: Schønings danskspråklige forfatterskap om Norge og Norden er rikt og mangesidig, men må kunne sies å allerede være godt utforsket. Hans latinske tekster venter derimot på sin utgiver. Det er godt kjent at biskop Gunnerus som nyutnevnt biskop i 1758 sendte ut et (danskspråklig) hyrdebrev til prestene i sitt store bispedømme. I dette skriftet presenterer biskopen et forskningsprogram som skulle bli retningsgivende for vitenskapsselskapets virksomhet og som inspirerte mange prester til å engasjere seg i empirisk forskning. Men hva med Gerhard Schønings latinske åpningstale ved utnevnelsen til rektor ved katedralskolen sju år tidligere? Den ligger godt forvart i arkivene, tilsynelatende uten å ha blitt lest siden Ludvig Daae kikket på manuskriptet og ofret det et enkelt avsnitt i sin Schøning-biografi fra 1880. Talen fra den høyeste lederen for det nordlige Norges høyeste utdanningsinstitusjon har knapt noen plass i vår forståelse av hans virke som lærer og forsker. Andre eksempler er de latinske tekstene om midnattssola, om Herodots skytere, om norrøn tidsregning og om sagakritikk som han publiserte under sin tid i Sorø. Også dette handler om det norske, også dette handler om Schøning, også dette handler om vitenskap i støpeskjeen. Slik Schøning selv utga *Heimskringla* og andre vanskelig tilgjengelige kilder på originalspråket med dansk og latinsk paralleltekst, kan vi kanskje se for oss et prosjekt hvor Schønings latinske arbeider utgis på originalspråket, med norsk og/eller engelsk paralleltekst? Det er i hvert fall ingen grunn til å vente på 400-årsdagen med å gå i gang med neste prosjekt.